

בתר מחשבתו או בתר מעשיו

'ועד טוב' הינן חבורות לומדים שנפגשות פעם בחודש ללבן סוגיא למדנית לאחר שעמלו עליה כל אחד בלימודו שלו ובמיפגש המשותף מתלבנים הדברים במלחמתה של תורה. הסוגיא שלפנינו נלמדה בשתי חבורות נפרדות והאמור בפנים הינו מפירות הלימוד של שתיהן.

הלימוד של סוגיית "בתר מחשבתו או בתר מעשיו" נוגע בשאלות יסוד של היחס בין המעשה ובין הכוונה ובין האפשרות ל"הציל" מידי איסור על ידי גילוי למפרע (או מעשה שיעשה להבא) של מעשה מצוה שיבטל את מעשה האיסור.

הפניה לסוגית הגמ' ללא מראה מקום מסוים – הינה לסוגיית הגמ' במנחות סד.

בשם חבורת הלומדים

רפאל שטרן

חבורות לומדי סוגיא זו:

הרב ליאור אופיר	הרב אבינדב אבוקרט
הרב דודי ליפשיץ	הרב יהושע גב
הרב נח ליפשיץ	הרב יהודה יונגסטר
הרב ישי ספיבק	הרב איתי ליפשיץ
הרב רון קליינמן	הרב אלון מנור
	הרב יצחק קראוס
	הרב עופר שוורץ

תוכן העניינים:

- הקדמה..... - 4 -
- שחט בשגגה שני קורבנות ביו"ט והתחדשה סיבה להקריב את השני - 4 -
- שחט בהמה שמנה כדי לא להקריב את הכחושה הראשונה - 5 -
- שחט שמנה באיסור ולמפרע נתברר שא"א להקריב את הראשונה... - 5 -
- לישנא קמא דרב אשי / העלה דג ותינוק - מחלוקת כששמע - 6 -
- א"ד בשיטת רב אשי / העלה דג ותינוק - מחלוקת כשלא שמע..... - 9 -
- כוונה כפולה (העלה דגים ותינוק) / האם מותר לכתחילה - 10 -
- העלה דגים ותינוק – מדוע פטור ? - 15 -
- הדמיון בין שחיטת שמנה לבין העלה תינוק ודגים..... - 16 -
- שיטת הרמב"ם / חילוק בין מזיד לשוגג - 17 -
- האם תועיל פעולה חדשה כדי להציל את מעשהו למפרע..... - 20 -
- נספח: ביאור מחלוקת רבה ורבא / הרב יהודה יונגסטר שליט"א... - 24 -

הקדמה

א. על פי המבואר בסוגיית הגמ' במנחות דף סד. עולה שבמקרה בו מעיקרא אדם עשה מעשה של חילול יו"ט או שבת כדי לקיים מצוה הדוחה יו"ט או שבת (שחיטת קרבן, הצלה מפקו"נ) אבל מחמת סיבה כלשהי מעשיו לא שימשו לקיום המצוה (כגון, שחט בהמה ונשפך דמה, שחט בהמה ונמצאה טריפה, חילל שבת להציל מפקו"נ ולבסוף לא הציל אלא אחר הציל) ברור הדבר שאין לחייבו כיון שבשעה בה עשה את המעשה – בהיתר עשה.

אולם במקרה הפוך בו מעיקרא כוונתו היתה למעשה עבירה אבל תוצאת מעשיו שימשה למעשה מצוה – נאמרו בגמ' כמה מקרים וכמה חילוקי שיטות – וכדלקמן.

שחט בשגגה שני קורבנות ביו"ט והתחדשה סיבה להקריב את השני

ב. בראש חודש חובה להביא להביא שעיר עיזים לחטאת (במדבר כ"ח ט"ו) גם אם חל בשבת. אם השוחט שחט בשוגג שני שעירים (שטעה שמותר להקריב שני שעירים של ציבור), שחיטת הראשון היתה בהיתר ואילו שחיטת השני היתה באיסור. אבל אם לאחר שחיטת השני אירע מאורע 'חדש' שבגללו הקריבו את הקרבן השני כגון שנשפך הדם של הקרבן הראשון:

אמר רבה ואי תימא רבי אמי, חייב על השניה ופטור על הראשונה (רש"י: דבתר שחיטה אזלינן).

למרות שבפועל הקריבו את הקרבן השני, אין בכך כדי להכשיר למפרע את השחיטה של הקרבן השני (שנעשתה קודם שפיכת הדם ולכן היתה

באיסור/מחשבת איסור) ולכן יש לחייבו (חטאת) על שחיטת השני (ועיין שפ"א מדוע אין לחשוש לדין מצוה הבאה בעבירה) – ועיין לקמן אות יח האם קי"ל כך להלכה (ועיין שו"ת מנחת יצחק ח"ב סימן י' שדן האם הסוגיא בתמורה כג. שאומרים לו התכפר באבודה חולקת על סוגייתנו).

שחט בהמה שמנה כדי לא להקריב את הכחושה הראשונה

ג. במקרה בו עמדו בפני השוחט שתי בהמות, כחושה ושמנה, מצוה לשחוט את השמנה (שיהא מכובדת יותר לקרבן).

לשיטת רבה אפילו אם שחט כחושה, אומרים לו שישחט בהמה שמנה (מחמת החשיבות של הבאת השמנה), ואילו לרבי אמי (ע"פ מסקנת הגמ') אין לשחוט בהמה נוספת אחר שהראשונה הכחושה נשחטה.

ולשיטת רבי אמי, אם שחט את הראשונה ולאחר השחיטה של הראשונה ו"קודם שחיטת שניה נמצא הראשונה כחושה" (לשון רש"י – ועיין לקמן בשיטת הרמב"ם באות יז ונראה שביאר את סוגיית הגמ' באופן שונה והעיר ע"כ בלח"מ בפ"ב משגגות הל' ט"ו) אסור לשחוט את הבהמה השניה השמנה ואם שחט חייב (ונראה, שאפילו אם לבסוף הקריבו את השניה כיון שהיא שמנה, חייב על מעשה השחיטה שהיה באיסור/מחשבת איסור).

שחט שמנה באיסור ולמפרע נתברר שא"א להקריב את הראשונה

ד. כנ"ל לשיטת רבה מותר לכתחילה לשחוט בהמה שמנה כאשר מתברר שהראשונה כחושה ואילו לרב אמי אסור. ולשיטת רבה המתיר לשחוט שמנה אחר שחיטת הכחושה, שאל רבינא את רב אשי, מה הדין במקרה בו בשעת השחיטה של השניה (השמנה) עוד לא נודע שהראשונה

"כחושה" ושחט את השניה שלא כדין (שהרי לא ידוע הראשונה כחושה)
ורק לאחר שחיתט השניה נודע שהראשונה "כחושה בבני מעיין" ולכן
מעלה היא להקריב את השניה ורבינא מבאר את הספק:

בתר מחשבתו אזלינן וגברא לאיסורא קא מיכון (רש"י: ... לאו דוקא
דהא שוגג...) או דילמא בתר מעשיו אזלינן (רש"י: ואיגלאי מילתא
למפרע דשפיר עבד)¹.

בפשטות ספק הגמ' הוא רק ביחס למקרה זה – והיינו שלמפרע נתגלה
שיש תועלת בשחיטתו השניה, שלא היה ידוע לנו שהראשונה כחושה
ואז יש מקום לומר שמעשיו יצילו את מחשבתו. אבל אם הסיבה שבגללה
יש תועלת ב"מעשיו" נתחדשה רק לאחר שחיתט השניה (ולא מסיבה של
"למפרע" שלא היתה ידועה לנו) לא יועילו מעשיו החדשים להציל את
מחשבתו (שעת השחיטה) והוא חייב וכפי שהתבאר לעיל בדין "נשפך
הדם" – לעיל אות ב' (ועיין תוס' ד"ה "ואפילו") אמנם עיין אות יח לקמן.

לישנא קמא דרב אשי / העלה דג ותינוק – מחלוקת כששמע

ה. רב אשי פושט את ספקו את רבינא הנ"ל. ונאמרו בגמ' שתי לישנות
בדבריו שתלויות בהעמדת המחלוקת שבין רבה ואב"י בדין צד תינוק
ורגלים. והלישנא הראשונה היא:

¹ יתכן להציע שיסוד במחלוקת הוא בביאור דין שוגג. האם החיוב על שוגג הינו על עצם המעשה
אף שאין טענה כלפיו שהיה צריך ללמוד או לשים לב כיון שנעשה פכם בעולם (כתינוק שנשבה
שעליו להביא חטאת, למרות שאין טענה עליו שלא ידע – עיין פ"ז משגגות ה"ב, ונראה שאינו
נחשב אנוס כי אין אנוס חיצוני של אדם שמאיים עליו וכדו') או שחיוב שוגג הינו על כך שהיה צד
פשיעה במעשיו שהיה לו לשים לב או ללמוד (כי שנראה מדבריר הרמב"ם בפרק ה' משגגות הל' ו'
– שהיה לו לדקדק ואכמ"ל בישוב הסתרה לכאורה בדברי הרמב"ם). אם ננקוט שיסוד החיוב הוא
מעצם המעשה הרי שיש מקום לחייב מכח "מחשבתו" אבל אם החיוב הוא על פגם שנעשה בעול
– בנידון שלפנינו לא נעשה פכם שהרי עשה בסופו של דבר מעשה מצוה של הצלת תינוק (אף
שהעלה עימו דג).

אמר ליה, לאו היינו דרבה ורבא² (רש"י: כלומר דלתרוייהו חייב דבטר מחשבה אזלינן, דעד כאן לא פטר רבה אלא כיון דשמע שטבע תינוק איכא למימר מחשבתו נמי אתינוק הואי).

דאיתמר שמע שטבע תינוק בים ופרש מצודה להעלות דגים והעלה דגים חייב. להעלות דגים והעלה דגים ותינוק³. רבא אמר חייב ורבה אמר פטור. ועד כאן רבה לא קא פטר אלא כיון דשמע אמרי נמי דעתיא אתינוק אבל לא שמע לא

כלומר, אין אפשרות לפטור את שוחט השמנה מחמת שלבסוף התברר שהיה ראוי מעיקרא לשחוט את השמנה, כיון שבשעה ששחט לא ידע מכך ולא היתה לו שום הצדקה למעשיו. אבל במקרה בו היתה הצדקה למעשיו אבל כוונתו היתה לרעה (לצוד דגים) ולבסוף נעשה מעשה מצוה (דג דגים עם תינוק) רבא מחייב (ר"ח כאן: "דהא לא איכון אלא לדגים" ומשמע שמודה שאם היתה לו כוונה כפולה יהיה פטור – עיין אות יא) ורבא פוטר שכיון ששמע מחשבתו היא גם על התינוק (ויש לעיין האם כך הוא אומר או שכך אנו אומדים את דעתו ומה הדין אם יאמר שכלל לא התכוון לתינוק).

² בניחותא. כלומר אין זה המקרה עליו נחלקו רבה ואב"י.

³ יש לעיין האם שעת החיוב בצידה הינה השעה בה הדבר הניצוד נלכד במצודה או על פי השעה בה העלה מן המים. והאם יש נפ"מ בדבר לגבי השאלה האם הדג נלכד קודם התינוק או התינוק קודם הדג או שניהם נלכדו יחדיו. שהרי ההעלאה ודאי היתה יחדיו אולם אם שעת החיוב היא שעת הלכידה במצודה שתחת המים, לכאורה אם מעיקרא נלכד רק דג ורק לאחר מכן תינוק או ההיפך, יש לחייב שמדובר בזמנים שונים, וצ"ע. ובשו"ת אבני נזר או"ח סימן תט"ז אות ד' כתב: "דחיוב צידה הוא בשעה שמעלה המצודה מים. דכל זמן שלא העלה המצודה עדיין אין הדגים נצודין. וכאשר באו למצודה כן יכולין לחזור ולצאת משם רק בשעה שמעלה המצודה. דעל כורחין כן הוא שאין הדגים נצודין בבואם למצודה. דאם כן בלאו הכי אין כאן חיוב חטאת שהוא לא צדם. והדגים נצודין ממילא בביאתם אלא אם כן באו למצודה בשעת פריסה ממש כמו שכתבו התוספות שבת (דף יז ע"ב) ב"ה אין. ואם כן בפורס מצודה ביום מנין יכול לידע זה. אלא ודאי מיירי באופן שכל זמן שהמצודה במים יכולין לברוח. ובהעלאה הוא צודה אותם. הרי דהחיוב הוא בשעת העלאה. ששעת הוצאה המצודה היא המחייבת" (ועי"ש מדוע אין סתירה בין דין הואיל לנידור"ד). ועיין ליד ציון הערות 7,11.

ויש לעיין האם המחלוקת בין רבה לרבא הינה מחלוקת בהלכה או מחלוקת ביכולת שלנו לבאר את מעשיו של הדייג. כלומר, האם במקרה בו ברור לנו שכוונתו הן לדגים והן להצלת התינוק אף רבא יודה לפוטרו (וכפי שעולה מדיוק דברי ר"ח לעיל) והמחלוקת היא רק במקרה בו הוא אמר שכוונתו לדגים, האם אנו יכולים להניח שלמרות שלא אמר במפורש, ודאי היתה לו כוונה גם להציל את התינוק או ששיטת רבא היא שאפילו אם יאמר במפורש שכוונתו הן לדגים והן לתינוק – יש לחייבו כיון שבסופו של דבר התקיימה מחשבתו למעשה האיסור של הצלת הדגים והעובדה שבאותה הזדמנות גם הציל תינוק אינו פוטרתו.

ונראה (ובעיקר לשיטת ר"ח) שברור הדבר שאילו שמע והיתה לו כוונה כפולה (לדגים ולתינוק) פטור (ולקמן אות יא). המחלוקת היא האם במקרה בו לא ידועה כוונתו, ניתן לומר שהתכוון גם להצלה.

ו. במקרה בו לא שמע מנפילת התינוק והתכוון לדוג דגים והעלה תינוק סובר רב אשי שאין מחלוקת. ברור שרבא יחייב (ק"ו ממקרה בו שמע ואע"פ כן חייב) ואף רבה פטר רק במקרה בו שמע שנפל התינוק וזאת מכח הההנחה שכוונתו גם לתינוק כנ"ל אבל אם לא שמע א"א לומר שכוונתו גם לתינוק ולכן חייב אף לרבה. ומעשה ההצלה אין בכוחו להציל 'למפרע' מהאיסור.

ולפיכך סובר רב אשי שאף במקרה של שחיטת הבהמה השניה קודם שנודע שהראשונה כחושה בבני מעיים, אין לפוטרו מכח הטענה שסו"ס מעשיו הועילו והקריבו בהמה זו על גבי המזבח, כיון שאין אפשרות ללכת אחר תוצאת מעשיו כאשר מעיקרא מחשבתו היתה לאיסור.

איכא דאמרי בשיטת רב אשי / העלה דג ותינוק – מחלוקת כשלא שמע

ז. על פי "איכא דאמרי" בשיטת רב אשי, מחלוקתם של רבה ורבא הינה במקרה בו לא שמע שנפל תינוק והתכוון לדוג דגים והעלה תינוק ודגים.

לדעת רבה פטור למרות שלא שמע, כי מעשה ההצלה שלו יש בכוחו לגבור על מחשבתו לאיסור "זיל בתר מעשיו" (למרות שבפועל נתקיימה מחשבתו והוציא דג יחד עם התינוק אבל אם הוציא רק דגים חייב אפילו במקרה ששמע – רש"י ד"ה "לאו היינו) ואילו לרבא העובדה שהציל את התינוק אין בכוחה לשלול את העובדה שבסופו של דבר התכוון לאיסור ועשה איסור (דג דגים ותינוק) "זיל בתר מחשבתו".

ומכאן שגם במקרה של שחיטת הבהמה השניה בשעת האיסור ולמפרע נתברר שהראשונה היתה כחושה בני מעיים ולכן הקריבו את השניה, הדבר תלוי במחלוקת רבה ורבא – לרבה פטור ולרבא חייב. – ועיין לקמן אות טו בביאור הדמיון בין שחיטת השמנה לבין העלאת דג ותינוק.

ח. על פי ה"איכא דאמרי", רבה פוטר בין שמע שטבע תינוק ובין לא שמע ד"זיל בתר מעשיו" (רש"י ד"ה "לאו היינו"). ואילו רבא מחייב כשלא שמע.

ויש לעיין מה היא שיטתו של רבא במקרה ששמע והתכוון לדוג דגים האם נאמר (כפי שנאמר בלישנא הראשונה) שכיון ששמע נוכל לפוטרו שמסתמא התכוון להצלה (אות ה') ומה הדין אם אמר במפורש שמתכוון לדגים ותינוק האם יהיה פטור ל"איכא דאמרי" – ובגמ' לא נאמר במפורש מה הדין.

ט. רב אשי מדמה דין שחיטת השניה השמנה קודם שנודע שהראשונה כחושה בבני מעיין לדין הניח מצודה ולא שמע שמת תינוק והעלה דגים ותינוק (אות ו'-ז'), ולמדנו:

	לא שמע שטבע תינוק והניח מצודה לדוג דגים / לא שמע שראשונה כחושה בבני מעיין ושחט ולמפרע התברר שכחושה והקריבו השניה	שמע שטבע תינוק והניח מצודה לדוג דגים	שמע שטבע תינוק והניח מצודה לדוג דגים עם תינוק
ל"ק דרב אשי	לכו"ע חייב (אות ו')	רבה פוטר רבא מחייב (אות ה')	ע"פ ר"ח פטור לכו"ע (אות ה' ואות י').
א"ד דרב אשי	רבה פוטר רבא מחייב (אות ז')	רבה פוטר. שיטת רבא לא נתבררה (אות ח')	

כוונה כפולה (העלה דגים ותינוק) / האם מותר לכתחילה

י. על פי המבואר לעיל, דייג שמעיקרא שמע על טביעת התינוק והתכוון לדגים ולתינוק והעלה את שניהם - פטור לכו"ע או לשיטת רבה. ויש לעיין בטעם הדבר והרי בסופו של דבר נתקיימה מחשבתו לדוג דגים בשבת וכיצד העובדה שגם התכוון להציל תינוק ולבסוף הצילו – פוטרת אותו ממעשה האיסור שעשה.

עוד יש לעיין האם לרבה הפוטר, פירוש הדבר שפטור ומותר או שעדיין יש עליו איסור כלשהו. אם ננקוט שיש איסור, ברור הדבר שמעיקרא אסור לו לכוון לשניהם. וממהלך הסוגיא נראה שפטור לגמרי שהרי החיוב הוא קרבן החטאת והפטור הוא מחטאת, משמע שמן התורה אין כאן שום איסור ולא הזכר כאן איסור דרבנן במפורש (אמנם עיין שו"ת הורות נתן חלק ט', וחי בהם, פרק א סימן כ' שכתב שאף לרבה איסורא איכא כיון

שהתכוין גם לדגים וא"כ ודאי שאסור לכוון לכתחילה, אולם לא ביאר מה תוקף האיסור לשיטתו).

יא. גמ' יומא פד : :

תנו רבנן... ראה תינוק שנפל לים פורש מצודה ומעלהו והזריזו הרי זה משובח ואין צריך ליטול רשות מבית דין ואף על גב דקא צייד כוורי (רש"י... אתא לאשמועינן, שאפילו הוא צריך לדבר).
ראה תינוק שנפל לבור עוקר חוליא (כדי להשפיל שפת הבור, ויהא נוח ליכנס) ומעלהו והזריזו הרי זה משובח ואין צריך ליטול רשות מבית דין אף על גב דמתקן דרגא (הרא"ש גרס : "ואף על גב דקא מתקן דרגא לחול").

ראה שנעלה דלת בפני תינוק (והתינוק נבעת) שוברת ומוציאו והזריזו הרי זה משובח ואין צריך ליטול רשות מבית דין ואף על גב דקא מיכוין למיתבר בשיפי (נסרים שצריך להם, לישנא אחרינא : בשיפי - קיסמין להדלקה וגירסת הרא"ש כאן : "ואף ע"ג דקא מתבר לה שיבי שיבי).

מכבין ומפסיקין מפני הדליקה בשבת (בכלים של מתכת או של חרס מלאים מים, ובדליקה שיש בה סכנת נפשות קאמר) והזריזו הרי זה משובח ואין צריך ליטול רשות מבית דין ואף על גב דקא ממכין מכוכי (משפיל ומציע הגחלים לצלות עליהם לערב)⁴.

⁴ עיין שבת דף צ: לגבי הוצאה ומש"כ ע"כ ברב פעלים או"ח ח"א סימן י"ב.
ובירושלמי שבת פרק יג הלכה ו': "ר' יוסי בי ר' בון בשם רב חנינא היה צבי רץ כדרכו ונתכוון לנעול בעדו ונעל בעדו ובעד הצבי מותר. ר' יוסי בי ר' בון בשם רב חונה ראה תינוק מבעבע בנהר ונתכוון להעלותו ולהעלות נחיל של דגים עמו מותר. ר' יוסי בי ר' בון בשם רב חונה היה מפקח בגל ונתכוון להעלות ולהעלות צורר של זהובים עמו מותר" משמע שכוונה כפולה מותרת. ולגבי המקרה הראשון בו לא מדובר במעשה מצוה והצלה אלא במלאכת הרשות, שיטת הרשב"א היא שאכן מותר אולם הר"ן (חידושי הר"ן שבת קו: ובהר"ן על הר"ף דף לח. מדפיו) תמה עליו כיצד יתכן להתיר והרי ההיתר הוא רק במקרה בו עשה פעולת מצוה והצלה וביאר שבמקרה של צידת הצבי לא היתה כוונה לצידת הצבי רק שאין עליו חובה לפתוח לאחר שסגר הדלת והתברר לו שהצבי בתוכו.
ובביאור שיטת הרשב"א, אך מדוע אין כאן פס"ר? עיין בנספח לקמן. והאבני נזר באו"ח סימן קצ"ד דן מדוע צידת צבי באמצעות סגירה דלת אינה גרמא וביאר שכאשר כוונתו רק לצבי ה"ז מלאכת מחשבת ומכאן זאת חייב עליה (ועיין ב"ק דף ס. לגבי זורה ורוח מסייעתו שרק לגבי שבת נחשב

יב. בגמ' לא נאמר במפורש שהמציל זקוק ומכוון לתוצאות פעולתו, למעט המקרה של הדלת. אולם רש"י ביאר בתחילת הדברים שאכן הוא זקוק לתוצאת מעשיו גם בתחילת הדברים ונראה מדבריו הוא הדין בכל האמור בסוגייתנו. אמנם מדברי הרמב"ם בפרק ב' מהלכות שבת הלכה י"ז נראה שאין לו כוונה וצורך לתוצאת פעולתו:

נפל תינוק לבור עוקר חוליה ומעלהו ואף על פי שהוא מתקן בה מדרגה בשעת עקירתו, ננעלה דלת בפני תינוק שובר הדלת ומוציאו ואף על פי שהוא מפצל אותה כמין עצים שראויין למלאכה שמא יבעת התינוק וימות, נפלה דליקה ויש שם אדם שחוששין שמא ישרף מכבין אותה להצילו מן האש ואף על פי שהוא כובש דרך ומתקנה בשעת כיבו.

מדברי הרמב"ם נראה, שהמציל מכוון רק להצלה ואין לו כוונה לעשות מעשה שיועיל לו עצמו, אלא תוך כדי ההצלה נעשה מעשה שיש בו תועלת. ואף במקרה בו נאמר בגמ' במפורש שיש לו כוונה לעצמו (שבירת הדלת) הרמב"ם לא ציין לכך. ושם גירסתו בגמ' היתה כגירסת הרא"ש שצויינה לעיל שהשמיט את הכוונה בנוסח הגמ' (ועיין רעק"א או"ח סי' שכ"ח על דברי המג"א בס"ק ח' שהעיר על גירסת הרא"ש) ולשיטתו אסור שתהיה לו כוונה לאיסור.

והלח"מ במקום תמה על כך וביאר:

מעשה כיון שמלאכת מחשבת אסרה תורה אבל לגבי נזיקין הוי גרמא, כלומר יש כח במלאכת מחשבת להחשיב גרמא כמעשה) ולכן כשאין לו כוונה לצוד הצבי, רק לסגור את ביתו לא נאמר דין פס"ר. אמנם הרשב"א מתיר אפילו אם יש לו כוונה גם לצוד צבי וביאר: "ואם כן ניהא דברי הרשב"א אפילו במתכוין גם לשמור הצבי. דסבירא ל' להרשב"א דלעולם אפילו במתכוין הוי גרמא, רק במתכוין בנעילת הדלת לשמור הצבי לבד. הרי עשה הדלת בסיס אל הצבי והוי כאלו עשה מעשה בצבי. אבל אם העיקר לשמור חפציו שוב פטור משום גרמא". ויל"ע לשיטתו האם ההיתר הוא רק כאשר מחשבתו היא בעיקר על שמירת ביתו, וצ"ע.

ונראה שהוא ז"ל סבור דודאי אם עשה כן בכוונה אסור, ומפני כן בשאר החלוקות לא הזכיר בגמרא כונת מעשה. ומה שאמר בגמרא אף על גב דקא מכיין למיתבר וכו' מפרש הוא ז"ל דאינו מכיין לכך ממש אלא דמעשיו מוכיחין דדעתו לעשות עצים למלאכה דהרי להוציא את התינוק היה די בשבירת הפתח ולא היה צריך לפצל את הפתח בפצולים הרבה כמין עצים דקים לכך הודיענו דאף על פי כן מותר אבל בפורש מצודה ועוקר חוליא לא שייך לומר בהם מעשיו מוכיחים דאין כאן הוכחת מעשיו שיוכיח בפורש המצודה אם נתכוין לדגים או בעוקר חוליא אם נתכוין לתקן דרגא ומפני כן לא הזכירו בהם בגמרא כוונה דלא שייך בהם הוכחה במעשיו דהכא וזהו שכתב רבינו שהוא מפצל אותה וכו'.

לשיטתו, רש"י והרמב"ם חולקים לגבי מקרה בו היתה לו 'כוונה כפולה' (להיתר ולאסור), לרש"י מותר ולרמב"ם אסור (וכן ע"פ גירסת הרא"ש לעיל יתכן שאסור – ועיין אות ה' בשיטת ר"ח). אולם צ"ע שהרי בהלכה ט"ז שם כתב הרמב"ם שהצד דגים, אפילו לא שמע שנפל תינוק והעלה דגים ותינוק פטור. ואם במקרה בו היתה לו כוונה אסורה בלבד, הצלת התינוק פוטרתו כל שכן כשיש לו כוונה כפולה, ושמא לכתחילה אסורה כוונה כפולה (ואם יש איסור מסתבר שהוא איסור דרבנן) אבל לאחר מעשה פטור.

או שנאמר לאידך גיסא, הרמב"ם לא ראה צורך לפרט שמותר אף שיש לו כוונה למעשה האסור, כיון שברור הדבר שהדבר מותר מק"ו מהלכה ט"ז, וצ"ע (ולשיטת המתירים יש מקום לומר שמותר אפילו היה יכול לעשות בדרך בה לא תהיה תוצאה לטובתו ובדרך בה יש תוצאה לטובתו ג"כ הדבר מותר, אולם יש לעיין האם גם מותר אם באופן שבו יש תוצאה שרוצה בה יש ריבוי פעולות אסורות ג"כ מותר או שכיון שהיה יכול באופן אחר שבמיעוט פעולות יש לאסור ולכאורה כך נראה מסברא).

(ובעיקר ביאורו של הלח"מ לגבי הדלת - צ"ע שהרי ע"פ הלח"מ עצמו

הוכח שכוונתו לכך – וכך תמה עליו בשו"ת מנחת יצחק חלק ה' סימן ל"ו אות ז'. ועוד משמע מדבריו שהוא עושה מעשה מיוחד לפיצול הדלת אף שהיה יכול באופן אחר ואע"פ כן מותר. ויש לעיין האם היתר הוא גם אם בפיצול עשה יותר איסורים מאשר היה עושה באופן אחר, ועיין מחצית השקל שכ"ח ס"ק ח' שאם היה יכול לשבור בקרדום ופיצל, חייב והעיר על כך במנחת יצחק הנ"ל).

אמנם הר"ן בפירושו על הרי"ף לשבת דף לח. מדפי הרי"ף כתב (וכן בחידושי לשבת קו: ועיין גם בחידושי לדה"מ) במפורש:

וכיוצא בזה אמרו בגמרא דילן במס' יומא (דף פד:) והטעם מפני שהוא מלאכת מצוה וחובה היא עליו לפיכך אף על פי שהוא מתכוין עם אותה מלאכה למלאכה אחרת שהיא אסורה בשבת הותרו חכמים כדי שלא ימנע בשום ענין מפקוח נפש המוטלת חובה עליו

ונראה בביאור דבריו, שהיה מקום שחכמים יאסרו אם יש לו כוונה נוספת לעצמו, אבל חכמים לא אסרו והותרו דין תורה על כנו ואף שהוא מכוון גם לאיסור, הדבר מותר), כדי שלא ימנע בפקו"נ.

ג. נמצא שעל פי רש"י והר"ן אם מכוון למלאכה אסורה יחד עם מלאכת המצוה, הדבר מותר. וכך היא שיטת רבה (או לכו"ע) בסוגיא במנחות סד. כאשר היתה לו כוונה לדוג דגים ותינוק והעלה דגים ותינוק שפטור (ומותר). אולם לשיטת הלח"מ בביאור הרמב"ם (ושמא זו גם שיטת הרא"ש) אם יש לו 'כוונה כפולה' הדבר אסור. ולמדנו לשיטתו שרבה המתיר חולק על הברייתא במסכת יומא (וקצת תימא שרבה יחלוק על ברייתא).

העלה דגים ותינוק – מדוע פטור ?

יד. כאשר כוונתו לצוד דגים והעלה דגים ותינוק, רבה פוטרו (ומחלוקת בין הלישנות של רב אשי האם אפילו לא שמע שנפל תינוק). יש לעיין מדוע העלאת התינוק פוטרתו והלא סוף סוף הוא העלה (גם) דג במצודתו ונתקיימה (גם) מחשבתו לעשות מעשה איסור ?

מסתבר שרבה שנוקט שיש ללכת "אחר מעשיו" סובר שיש אפשרות לנתק בין כוונתו המקורית לבין תוצאת מעשיו וכיון שתוצאה של העלאה 'דג ותינוק' אין בה איסור, הרי שאם העלה מצודה מן הים בלא כוונת צידה ודאי שפוטר אפילו אם העלה דג, כך גם אם היתה לו כוונה 'שלילית' יש אפשרות להתעלם מכוונתו השלילית ולהביט רק אחר מעשיו ויש לבאר את טעם הדבר (ובמיוחד אם נאמר שפטור אפילו אם לא שמע שנפל תינוק לים).

יתכן להציע שאנו נוקטים שכל אדם בליבו רוצה לקיים מצוה (עיין רמב"ם פ"ב מהלכות גירושין הלכה כ' לגבי נתינת גט בכפיה למי שהדין מחייבו בכך) ולכן אם העלה תינוק אנו אומרים שבדאי היה בלבו להעלות תינוק.

אמנם סברא זו מחודשת, כיון שכאשר חידש הרמב"ם שאף אדם שנתן גט מחמת כפיה בליבו הוא רוצה לעשות מצוה, כל זה כשידע שהוא עומד לתת גט, אבל בנידון שלפנינו בשעת המעשה הוא כלל לא ידע שהוא עושה מעשה הצלה וחידוש הוא לומר שלמפרע התכוון לטובה.

עוד ניתן להציע, שכיון שמדובר במעשה אחד של העלאה מהים, מעשה זה נידון רק כמעשה אחד. וכשם שאם העלה כמה דגים חייב רק על צידה אחת, ואם העלה דג ועוד דבר שאין במינו ניצוד, ההתייחסות היא רק לדבר שבמינו ניצוד וחייב עליו, כך גם אם עושה מעשה חיובי של הצלה

יחד עם העבירה של צידת הדג, יש בכוחנו לדון אותו רק על מעשה אחד וסובר רבה שיש לדונו על מעשה ההצלה וממילא פטור על מעשה הצידה, אולם עדיין יש לברר מדוע לא נוכל לומר שאמנם מדובר במעשה אחד, אבל יש לו שתי משמעויות ויתחייב על הדג ויזכה במצוה על הצלת הנפש.

ונראה להציע, לשיטת רבא שחייב אם התכוון לדג למרות שהעלה תינוק עם הדג, טעמו הוא שיש להביט על כל פעולה בנפרד ומחשבתו נתקיימה ביחס לדג ויש לחייבו על כך. אולם רבה סובר, שכיון שהעלה גם תינוק, נוכל לומר שלא נתקיימה מחשבתו (שהיתה רק לדוג דג) ולכן יש להתעלם ממחשבתו ולהביט רק עליו מעשיו, שעשה בהם מעשה הצלה – ופטור על צידת הדג.

הדמיון בין שחיטת שמנה לבין העלה תינוק ודגים

טו. על פי המבואר בגמ', רב אשי מדמה בין שחיטה השמנה שלמפרע נתברר שהיה בה צורך (כי הראשונה היתה כחושה בבני מעיין) לבין מי שהיתה לו כוונה לצוד דגים ולבסוף העלה תינוק ודגים.

ונראה שיש חידוש בכך שאנו מדמים בין המקרים, כיון שבנידון של שחיטת הבהמה השניה בסופו של דבר התברר למפרע שהיה נכון לשחוט אותה והשחיטה היא מעשה היתר גמור, אבל בנידון של הדגים, בסופו של דבר אף שהציל תינוק, באותה פעולה גם עשה מעשה איסור.

ולשיטת רבה שפוטור במקרה של הדגים (למרות שיש צד איסור) ודאי שיפטור במקרה של השחיטה (שיש בה רק היתר).

החידוש הוא בביאור רב אשי לשיטת רבא. רבא שמחייב בנידון של הדגים בו התכוון לאיסור (דגים) ועשה איסור עם היתר (דגים ותינוק),

מחייב (לשיטת רב אשי) גם במקרה של שחיטת הבהמה השניה שלמפרע התברר שהיתה מותרת. ולכאורה יש מקום לשאול מנין לרב אשי שרבא יחייב גם במקרה זה והרי בפועל התברר למפרע שעשה רק היתר (ולא איסור והיתר כמו בנידון של הדגים) ושמא במקרה זה מודה רבא שפטור^{5,6} ?

ברור הדבר שרב אשי סובר, ששיטת רבא היא שכיון שהיתה שעה בה הדבר נראה לנו אסור, אין בכח ה"למפרע" לפטור אותו על מעשיו אפילו אם הם היתר גמור.

יתכן להציע ששיטת רבא היא שבשני המקרים מדובר בהיתר שיחול רק למפרע. ושיטת רבא היא שגילוי למפרע לא מסיר את האיסור. בנידון של הדגים, רבא מחייב למרות שהתגלה שעשה מעשה מצוה שהרי אחר הוצאת המצודה מהמים נתגלה התינוק במצודה יחד עם הדג, אבל פעולת האיסור היתה בעצם העלאת המצודה⁷ ולכן בשעת ההעלאה עשה מעשה אסור שלמפרע נתברר שיש בו מצוה ואין לפטור על סמך "למפרע". וכך גם בנידון של שחיטת השניה, אין לפוטרו מחמת הגילוי למפרע (ועיין אות יח).

שיטת הרמב"ם / חילוק בין מזיד לשוגג

טז. בסוגית הגמ' במנחות, לא נתברר האם מדובר שהצידה והשחיטה היו

⁵ השפ"א (מנחות מד. ד"ה "שם לאר") הקשה לאידך גיסא, כיצד ניתן לדמות בין הצד דגים שמחשבתו לאיסור לבין השוחט את השניה שסבר שמצוה לשחוט אותה (אף ששגג במעשיו שבעשה ששחט לא נודע שהראשונה כחושה בבני מעיין) וא"כ

⁶ אם הניח מצודה לצוד דגים והעלה תינוק מסתבר שפטור ועיין בברכי יוסף סימן ש"א דין כ"ה כתב שפטור אבל אסור (ועיין גם בשפ"א שצוין בהערה הקודמת). אמנם אין מקרה זה דומה לנידון של שחיטת השניה. כיון שבמצודה בפועל נתפס תינוק וא"כ לא היתה שעה בה היה מעשה איסור משא"כ בשחיטה היתה שעה בה היה נראה לנו שעשה איסור ורק למפרע נתברר שהיה צורך בשניה.
⁷ עיין הערה 3.

במזיד או בשוגג. ובגמ' נאמר: "לאיסורא קא מיכוין" ובפשטות מדובר במזיד. אולם רש"י שם מפרש שאין כוונתו לאיסור אלא מדובר בשוגג (ד"ה "לאיסורא"). ויש לעיין האם רש"י בא ללמד שמדובר דוקא בשוגג (ורבה פוטר כיון שהיה שוגג ואילו היה מזיד היה מחייב) או שרש"י בא ללמד שרבא מחייב אפילו היה שוגג ולא רק במזיד ואין נפ"מ בין שוגג למזיד. ויותר נראה שרש"י סובר שסוגייתנו היא דוקא בשוגג שהרי למרות לשון הגמ' המפורשת "לאיסורא קא מיכוין" רש"י מדגיש שמדובר בשוגג, אולם אין זה דיוק מוכרח בדבריו. – ועיין בלשון הרמב"ם לקמן.

יז. רמב"ם פרק ב' משגגות הלכה ט"ו:

היו לפניו שתי בהמות של צבור אחת כחושה ואחת שמנה והיתה חובת היום באחת בין חטאת בין עולה ושגג ושחט השנים, אם שחט כחושה בתחלה ואחר כך שחט השמנה פטור מקרבן חטאת ולא עוד אלא שאומרים לו הבא שמנה ושחוט לכתחלה. אבל אם שחט השמנה תחילה ואחר כך הכחושה חייב חטאת על התוספת.

נמצאת הראשונה השמנה טריפה בבני מעיים אף על פי שלא ידע שהיא טריפה בעת ששחט הכחושה ולא לזה נתכוון הואיל ונשחטה האחרונה כמצותה הרי זה פטור מחטאת.

וכן הפורס מצודה להעלות דגים מן הים בשגגה והעלה תינוק עם הדגים בין ששמע שטבע תינוק בין שלא שמע הואיל והעלה תינוק הרי זה פטור מחטאת אף על פי שלא היתה כוונתו אלא לצוד מפני שהיה שוגג וכן כל כיוצא בזה.

מדברי הרמב"ם "מפני שהיה שוגג" מוכח שהפטור הוא רק במקרה שהיה

שוגג שאילו היה מזיד, לא היה ניתן לפוטרו מחמת שבדיעבד הציל⁸. ויש לעיין מה טעם החילוק בין מזיד לשוגג, והרי אם יסוד הפטור (לשיטת רבא) הוא מחמת שלמפרע נודע שמעשיו נכונים, לכאורה אין לחלק בין שוגג למזיד⁹.

מהחילוק בין מזיד לשוגג מוכח, שאין אפשרות להתגבר על מחשבת מזיד על ידי שלבסוף הוכח שעשה מעשה מצוה, רק אם היה בבחינת 'טועה' (שוגג) - יש כח ביד המעשה לפוטרו, אבל אם היה מזיד - לא.

ונראה שטעם הדבר הוא, שכאשר היה מזיד, הרי שהיתה לו כוונה במעשיו, כוונה שהסתיימה בשעה שסיים את הפעולה כפי שהיא. וכיון שהיתה לו כוונה לעבירה, אין אפשרות לבטלה למפרע שהיה הוא עצמו רצה לעשות עבירה ומעשהו הסתיים וכוונתו נתקיימה בסיום המעשה שעשה בידיו. לעומת זאת, במקרה בו לא היתה לו כוונה למעשה עבירה

⁸ כתב בשש"כ פרק מ"א ס"ק פ"ט: "שמעתי מהגרש"ז אויערבך זצ"ל, דעבריינן המדליק פנס מפני שמזלזל בש"ק, אם נתברר לו אח"כ שלא הציל כלום, יתכן דחשיב כמחלל שבת, כיון דלא עשה מפני שמותר לעשות כן בשבת וגם למעשה לא הציל כלום, משא"כ שומר שבת ודאי יקבל שכר על ההדלקה אף אם נתברר שלא הציל כלום, עכ"ד". ודומה לו בבית הלוי בית הלוי שמות פרק ב כה: והנה טענת אונס לא שייך רק היכא דאם לא היה האונס לא היה עושה אותו דבר והאונס הביאו לעשות ואז נחשב כאילו לא עשאו. אבל היכא דגם אם לא היה האונס היה עושהו הגם דעתה הוא אנוס בכה"ג לא מקרי אנוס כלל... וכמו בשמירת שבת וכדומה דלפעמים אנוס הוא לעשות מלאכה או עבור חולה ר"ל וכדומה מ"מ לא מקרי אונס רק לאותם שהיו שומרים אותו אם לא היה האונס, אבל המחלל שבת כשאנוס אנוס, גם במלאכה שהוא אנוס מקרי מחלל". אמנם בית הלוי לא דן על מי שמחלל לצורך פקדון.

⁹ יתכן להציע שאלביא דאמת הרמב"ם אינו מחלק בין שוגג למזיד, אולם כיון שהוא עוסק בהלכות שגגות, הוא דן בדינו של השוגג. ומעין ראיה לדבר מדברי הרמב"ם בפרק ב' מהלכות שבת הל' ט"ז: "מפקחין פיקוח נפש בשבת ואין צריך ליטול רשות מבית דין, והמקדים להציל הנפש הרי זה משובח, כיצד ראה תינוק שנפל לים פורש מצודה ומעלהו ואף על פי שהוא צד הדגים עמו, שמע שטבע תינוק בים ופרש מצודה להעלותו והעלה דגים בלבד פטור מכלום, נתכוין להעלות דגים והעלה דגים ותינוק פטור אפילו לא שמע שטבע הואיל והעלה תינוק עם הדגים פטור". וכאן לא חילק הרמב"ם בין שוגג למזיד.

אמנם הצפנת פנח בהלכות שבת כתב שיש לפרש את האמור בהלכות שבת על פי האמור בהלכות שגגות דהיינו בשגגה. ועיין כלי חמדה פרשת ויחי אות ג' (ובעמ' ס"ו-ס"ז) ובספר אור המועדים (משיעורי הגרז"נ גולדברג שליט"א, מהדורה מורחבת, תשס"ב) שיעור כ"א עמ' רל"ז בביאור שיטת האו"ז. באמרי בינה דיני יו"ט סימן ג'.

יתכן לומר שהמעשה אינו מסתיים בסוף הפעולה בידים ויכול להיות תלוי ועומד ואם לבסוף היתה בו תועלת, ניתן פוטרו למפרע (ועיין לקמן בסוף אות יט)¹⁰.

האם תועיל פעולה חדשה כדי להציל את מעשהו למפרע

יח. רבא פטר במקרה שלאחר שחיטת השניה נתברר שהראשונה כחושה בבני מעיין. כלומר, סיבת ההיתר היתה בעולם עוד קודם שהוא התכוון לעבירה (עיין תוס' מנחות סד. ד"ה "אפילו" שכתב: "אם יבוא אליהו ויאמר שהיא כחושה בבני מעיים היה מביא שמנה").

רבא גם פטר במקרה בו כוונתו היתה לצוד דגים והתינוק נפל למים קודם שהעלה את מצודתו ועשה מעשה מצוה של הצלת התינוק יחד עם מעשה עבירה של צידת הדג. ולגבי מקרה זה יש מקום להסתפק האם ההיתר הוא כמו בדין שחיטת השמנה שלמפרע התברר שהיה צורך בשמנה וכך גם נאמר שלמפרע התברר שהיה צורך בהשלכת המצודה או שבמקרה זה כיון שיש מקום לומר שהאיסור נעשה בפועל לא בשעת הטלת המצודה לים אלא בשעת הוצאת המצודה מהים, אין ההיתר מחמת "למפרע" אלא מחמת מעשיו עכשיו (ועיין אות טז)¹¹.

ומ"מ לא מצאנו שרבא התיר במקרה בו כבר עשה מעשה אסור ואם יעשה עתה מעשה חדש אחר יוכל אותו מעשה להפקיע ממנו את האיסור. וכגון, אדם שבישל בשבת ולאחר מכן אירע שאדם נעשה חולה שיש בו סכנה והוא נתן לו את התבשיל והצילו, האם כיון שבסופו של דבר התבשיל

¹⁰ לגבי האשפרות ש"סיום מעשה" אינו בשעת סיומו המעשי אלא לאחר זמן – עיין גם בחוברת שני שבילין (ועד טוב, אייר תשע"ז), אות ט'.
¹¹ עיין הערה 3.

שימש להצלת נפשות לא יתחייב על חילול השבת¹² או שכיון שהמאורע של החולה אירע כולו לאחר שעת האיסור לא יהיה בכח מעשה ההצלה לפטור אותו מחיובו¹³.

ובפשטות כאפשרות השניה עולה מדברי הגמ' במנחות סד. בדין "שחט שתי חטאות של ציבור" ונשפך הדם לאחר שחיטת הראשונה והקריבו את השניה ולמרות זאת חייב על השניה (כמבואר לעיל אות ב' והביא ראייה זו ברב פעלים ח"א סימן י"ב, עי"ש ולגבי מלאכת בורר), אמנם הלח"מ בפרק ב' משגגות הל' ט"ו ביאר שהרמב"ם שהשמיט דין זה מהלכה, נוקט שכיון דקי"ל "בתר מעשיו" (עיין אות ד, יז), גם במקרה זה פטור¹⁴.

יט. אסור לאפות מיום טוב לחול. (ואכמ"ל במחלוקת רב חסדא ורבה) וכתב המאירי בפסחים דף מו: :

אבל כל שאינו מכוין לצורך אף על פי שאפשר שיבוא לידי צורך בכניסת אורחים אין מפקיעין ממלקות העושה דבר הנעשה שלא לשום צורך יום טוב משום הואיל והילכך לוקה ובהתראה ואף על פי שהתראת ספק היא שמא יכנסו לו אורחים הרי מ"מ התראת ספק שמה התראה וכשנתברר שלא באו לו אורחים ונעשית מלאכתו שלא לצורך יום טוב לוקה

למדנו מדבריו, שאם אפה באיסור ולבסוף כן באו אורחים ונזקקו למאכלו

¹² ועיין תוס פסחים דף מו: סוד"ה "רבה": "ואם תאמר אי אמרינן הואיל א"כ בטלת כל מלאכת שבת הואיל וראוי לחולה שיש בו סכנה וי"ל כיון דלא שכיח כלל לא אמרינן הואיל". ובעיקר השאלה עיין לימודי השם לימוד ר"ג, יבי"א ח"ב או"ח סימן כ"ז אות ז'. וע"ע דף על הדף בפסחים מו: .

¹³ ויש מקום גם לדון לגבי נזיקין כה"ג, ואכמ"ל.

¹⁴ לשון האבי עזרי בפ"א מהלכות יו"ט הל' ט"ו: "הרי ששיטת הרמב"ם שאף במקרה שהתהווה אח"כ עוקר האיסור למרע משום דבתר מעשיו אזלינן".

– נפטר ממלקות. למרות שבואם של האורחים היה מאוחר למעשה האיסור שלו. ובאבי עזרי (הל' יו"ט פ"א הט"ו ד"ה "ונסתפקתי") דן אודות אדם שבישל ביו"ט לצורך עכו"ם או לצורך יום חול האם יוכל לתקן האיסור על ידי אכילת המאכל בעצמו וציין לדברי המאירי. והוסיף, שלא רק שמותר לו לאכול אלא הוא מחוייב לאכול כדי להינצל מאיסור דאורייתא.

ומעין הדברים כתב במשנ"ב סימן תע"ג ס"ק ל"ב :

ואסור לאכול הזרוע בלילה דאין אוכלין עלי בלילה... ולפי"ז אסור לצלות הזרוע בלילה אלא מבעו"י אם לא שדעתו לאכול למחר באותו היום וע"כ אם שכח וצלאו בלילה יזהר לאכול מחר בבקר כ"כ המ"א¹⁵.

ובספר שביתת השבת (מלאכת בורר אות ט') כתב שמי שברר בכוונה להניח לאחר זמן ונמלך ואכל לאלתר אין אכילתו מצילתו מהאיסור (ועי"ש גם לגבי המקרה ההפוך), כלומר אי אפשר להציל את האיסור על ידי פעולה שתיעשה לאחר זמן.

ויש לבאר במה נחלקו. והנה פשט הסוגיות כדברי בעל שביתת השבת והחידוש הוא בשיטת המאירי והמשנ"ב. ויתכן שהם חלוקים בשאלה האם מעשה מסתיים בשעת סיום המעשה בידים (ולכן אם בשעה שעשה

¹⁵ שו"ת מהרש"ם חלק ג סימן רכ"ה: "ועובדא ידענא בעיר מולדתי בזלאטשוב שהי' חולה מסוכן ובאותו זמן הי' מו"ר הגה"ק מוהר"ש אבד"ק בעלז זצ"ל משובתי ש"ק בבראד והתיר דיין א' לכתוב ע"י עכו"ם בש"ק שם החולה ואמו ושלח לבראד והרעיש הגאון מהרש"ק ז"ל ופסל את הדיין מלהורות עוד וכבוד מו"ר הגה"ק הנ"ל נתרעם ג"כ על הכותב ואמר עכשיו אני מחויב להתאמץ שישג החולה רפואה שלא יוגרם על ידי חילול ש"ק וכן הי' שנתרפא ובכל כה"ג אין להקל ובפרט בדור הזה אין להקל מכמה טעמים ועל כיוצא בזה אמרו שבת הוא מלזעוק וכו' יכולה היא שתרחם וכו'".

המעשה הוא היה אסור, אין לפוטרו מחמת מעשה שנתחדש לאחר זמן) או שמעשה מסתיים בשעה בו מתבררת תוצאת מעשיו אף שסיום המעשה בידיים היה קודם לכן ולכן גם מעשה שנתחדש לאחר זמן יכול לפטור את עושה המעשה ויש לדונו על פי התוצאה הסופית (וכנ"ל אות יז), רצ"ע¹⁶.

¹⁶ יוסף מנחם את אחיו: " וַיֹּאמֶר אֲלֵהֶם יוֹסֵף אֵל תִּירָאוּ כִּי הִתַּחַת אֲלֵקִים אָנִי: וְאַתֶּם חֲשַׁבְתֶּם עָלַי רָעָה אֲלֵהֶם חֲשַׁבָה לְטָבָה לְמַעַן עֲשֶׂה כִּי־וְהָיָה לְהַחְיִית עַם רַב (בראשית פרק נ, יט-כא)". ויש לעיין האם כוונתו לומר שכיון שהכל נהפך לטובה אין להענישם או הוא לא ראוי להענישם והדין הוא אצל אלוקים, ואכמ"ל.

נספח: ביאור מחלוקת רבה ורבא / הרב יהודה יונגסטר שליט"א

בסוגיא במנחות (סד ע"א) נחלקו אביי ורבא לגבי מי שדג דגים בשבת בשוגג והעלה עם הדגים גם תינוק. לרבא – חייב חטאת, ולרבה – פטור. בגמ' מבואר, שהמחלוקת היא אם הולכים אחר מחשבתו (רבא) או בתר מעשיו (רבה) והדברים צריכים הסבר.

עוד מבואר שם, כי מחלוקת זו אם הולכים בתר מחשבתו או מעשיו באה לידי ביטוי במקרה נוסף: אדם שחט קרבן ציבור בשבת, ושגג ושחט קרבן נוסף. בסופו של דבר התברר שהבהמה הראשונה לא היתה ראויה לקרבן, כך שמותר היה לשחוט את השניה. אם הולכים אחר מחשבתו – עדיין חייב על השניה, שכן בשעה ששחטה אילו היה שואל היה נאמר לו שאסור לשחטה, אך אם הולכים אחר מעשיו, בסופו של דבר מותר היה לשחוט את השניה, ופטור.

את הסברות נבאר בעזרת חידושו של הרשב"א¹⁷, לפיו מי שנועל ביתו לשמרו והיה שם צבי, והתכוון גם לצוד את הצבי – הרי זה מותר. דומה כי הקושי הגדול ביותר בהבנת דברי הרשב"א אינו נובע מן השמחה על צידת הצבי אלא מן העובדה שלכאורה לפנינו מקרה של פס"ר. הרשב"א אמנם הבין, שאין כאן פס"ר, שהרי אילו כך היה – כיוון ששמח על צידת הצבי הרי שניח"ל, ופשוט שפס"ר דניח"ל – אסור מה"ת.

אך מדוע אין כאן פס"ר? כנראה משום שיכול היה לנעול את ביתו בלי לצוד את הצבי, שהרי יכול היה לגרשו מן הבית ואח"כ לנעול (וכמו מש"כ רש"י בזבחים צא בעניין זילוף יין על גבי האשים בטיפין גסות כשיכול לזלף בטיפין דקות, ואכמ"ל). והטעם: סברת פס"ר עומדת רק כאשר התוצאה האסורה היא מחיר הכרחי לשם

¹⁷ (עיין הערה 4).

השגת התוצאה המותרת, שאז לא יוכל העושה לטעון שלא פעל את האסורה, שהרי ברור שפעל את האסורה כדי להשיג את המותרת. אולם אם יכול להשיג את המותרת ללא האסורה, יכול הוא לומר שהאסורה מאליה באה, ולא הוא עשאה, שאין כאן שתי תוצאות הקשורות מהותית זו לזו.

מענה י"ל, שפעולה מוגדרת אך ורק על פי חלק ההיתר שלה, ואף שיש בה תוצאה אסורה שהוא שמח בה – מה בכך? הרי זו – מאליה באה, ואיסור שבת הוא רק לעשות פעולה, ואילו תוצאות הבאות מאליהן, גם אם בדרך כלל הן תוצאות שנובעות מפעולה אסורה – אין כל איסור לשמוח בהן!

אכן, אילו לא היה זה ביתו ולא היה רוצה לשמור עליו כלל, אלא כל כוונתו היתה לצוד את הצבי – פשוט שפעולה זו היא פעולה ישירה של צידה, שמחשבתו עושה את נעילת הדלת לפעולת צידה. אולם כל עוד נעילת הדלת היא לשמירת ביתו, והיא פעולה שהיה עושה אותה גם ללא הצבי, מחשבתו זו מגדירה את הפעולה כפעולת היתר, ושמחת הלב על זכייתו בצבי – אינה מלאכת שבת.

עתה תבואר הסוגיא: ראשית נאמר לפי הסברא הנ"ל, שהפורש רשת כדי להעלות תינוק והעלה עמו דגים, אף שהוא שמח מאד בדגים – פשיטא שאין כל איסור בדבר, שהרי פעולת הפרישה היא אותה פעולה בדיוק שהיה עושה גם אילו לא היו שם דגים כלל, ומה שהוא שמח שעלו לו דגים – מה בכך? זו תוצאה שלא הוא עשאה אלא ממילא באה, ואין כל איסור לשמוח בתוצאות כאלה. אלה למעשה דברי הגמ' ביומא (פד ע"ב), המתירה לעשות פעולת הצלה גם באופן שתבוא מאותה פעולה עצמה גם תועלת אחרת (הוצאת תינוק מן הבור באופן שהחפירה נעשית בצורה מסודרת היוצרת דרגא; שבירת הדלת בפני התינוק כשעושה כן בשבירה מסודרת שתאפשר שימוש בעצים לאחר מכן). כלומר: כשעושה פעולה שהיא כשלעצמה מותרת, ואפשר היה לעשותה ללא התוצאה האסורה, והמטרה המותרת היא עיקר מחשבתו, מחשבתו זו מגדירה את הפעולה כהיתר, והתוצאה האסורה נחשבת כבאה מאליה, שלא הוא עשאה.

המקרים במנחות (סד ע"א) הם תמונת ראי של הסוגיא ביומא (פד : - לעיל אות יא) : כוונתו היא לבצע פעולה אסורה, שאפשר היה לעשותה ללא התוצאה הרצויה של הצלת התינוק, ולפי הסברא דלעיל יש לומר, שמחשבת האיסור היא שמגדירה את הפעולה, והוצאת התינוק נחשבת כבאה מאליה ולא הוא עשאה. לפי סברא זו ברור שחייב חטאת על הדייג, וכך סבור רבא. כך נראה לבאר את סברת בתר מחשבתו אזלינן.

רבה – חולק. לדעתו, אפשר לקבל את הסברא הזו (סברת הרשב"א) רק כאשר הפעולה נעשתה מתוך דקדוק, היינו, שההחלטה לפעול נובעת מתוך מחשבה נכונה ואמתית. נעילת הבית היא מלאכה מותרת אליבא דאמת, ולכן אנו אומרים שמחשבתו מגדירה את הפעולה, והופכת את שאר התוצאות לכאלה שאינן באות ממעשהו אלא מאליהן. אולם מי מחשבה שגויה, כגון מחשבתו של זה שפרש שת לדוג מתוך שטעה לחשוב שמותר לדוג באותו זמן, מחשבת טעות כזו אינה יכולה להעניק שם לפעולה, שהרי אילו היה מדקדק – לא היה פורש את הרשת כלל, ונמצא שמחשבתו היתה חסרה, ואין בכוחה של מחשבה חסרה להגדיר את שם הפעולה. במקרה כזה, שם הפעולה יוגדר ע"י התוצאות בפועל, שכן אי אפשר לומר שכיוון שלא דקדק – עשה מעשה אסור אם בפועל יצא שעשה מעשה מותר.

מכאן – לשחיטת שתי הבהמות: לפי רבא, כיוון ששחט מתוך מחשבה שמותר לשחוט, הרי שמחשבתו מגדירה את הפעולה כמלאכה בשבת, וגם אם יתברר אח"כ שהיה צורך בשחיטה זו – פעולתו עדיין נחשבת מלאכה, וחייב חטאת.

רבא סבור, שמחשבת טעות – אינה מגדירה פעולה, ולפיכך אי אפשר לומר שפעולתו היא מלאכה בשבת כל עוד לא התברר מהן תוצאותיה, שהתוצאות בפועל הן המגדירות פעולה המבוססת על מחשבת טעות. לכן, אם בסופו של דבר יתברר שהשחיטה השניה היתה לצורך – אי אפשר לחייבו חטאת.